

Innledning

Kristin Buvik

Seniorforsker, PhD, Avdeling for rusmidler og tobakk, Folkehelseinstituttet

Elin K. Bye

Seniorforsker, PhD, Avdeling for rusmidler og tobakk, Folkehelseinstituttet

Rusfeltet er i kontinuerlig endring. Vi drikker mindre brennevin, men mer vin. I hvert fall noen av oss. Ungdom drikker langt mindre enn før, samtidig som alkoholkonsumet blant de over 60 år øker. I forbindelse med #Metoo diskuteres det om alkohol er elefanten i rommet i det norske arbeidslivet. Samtidig er alkohol høykultur og vindrikkene får siste tips om terningkast-seks-viner fra avisene. Alkoholen har en sentral plass i feiringen av mange av livets store og små begivenheter. Og i manges hverdag. Vi ser samtidig at røyking av sigaretter er denormalisert, og dagligrøykere forteller om økende stigmatisering. Men vi snuser mer, og benytter oss av utallige nye tobakksprodukter i form av pastiller, tyggis, munnspray, pulver og nikotininhalator. Narkotikafeltet er også i bevegelse. Cannabis er det mest utbredte illegale rusmidlet i Norge. Debatten om avkriminalisering og legalisering av cannabis kan bety at vi står overfor et mulig væromslag i narkotikapolitikken. Nye psykoaktive stoffer dukker opp, både syntetiske cannabinoider og opioider. Og statistikken endres: i dag er det registrert flere overdoser av legemidler som morfin, kodein og oksykodon enn av heroin. Diskusjonen om avhengighet av rusmidler er en sykdom eller et resultat av sosiale faktorer og personlig disposisjon er heller ikke lagt død.

Rusmidlenes skiftende posisjon speiler med andre ord samfunnsnormer og politikk. Rus kan inkludere eller ekskludere, alt etter kontekst og strukturelle rammer. Alkoholberuselse på formiddagen bryter sosiale normer, mens kokainrus bryter rettslige normer. Julebordsfylla bryter i utgangspunktet ingen av disse. Sosiologisk sett er rus derfor interessant på mange områder og involverer en rekke av sosiologiens nøkkelbegreper på felter som klasse og sosial ulikhet, politikk og lovgivning, kjønn og etnisitet, avvik og konformitet, avhengighet og frihet, til sykdom og nytelse. Sosiologien angriper spørsmål om rus ved hjelp av en rekke ulike tilnærminger og har slik sett mye å tilby et felt som ofte er gjenstand for politiske, normative, medisinske og sosiale diskusjoner i offentligheten. Et lite knippe eksempler fra den siste tiden handler om bruk av sprøyterom, skjenketider, lovreguleringer av e-sigaretter og andre tobakksprodukter, tax-free ordningen, samt legalisering og avkriminalisering av cannabis.

Norge har en særegen alkoholpolitisk historie med en kontroversiell og restriktiv politikk. Folk skulle oppdras, tilgangen på alkohol skulle reduseres og totalavhold var målet. I dette lå grunnlaget for en moralsk og ideologisk utvikling av rusfeltet. Da narkotikaen kom på 60-

tallet ble bekjempelse, nullvisjon og totalavhold viktige bærebjelker for narkotikapolitikken (Christie & Bruun, 1985; Olsen, 2019). Krigen mot narkotika skulle vinnes med alle tilgjengelige våpen.

Den første store sosiologiske befolkningsstudien av edruelighetstilstanden i Norge, bidro til å underbygge holdningen om alkohol som et problem. Med sin studie i 1859 «Om Ædrueligheds-Tilstanden i Norge» rettet Eilert Sundt fokuset mot de samfunnsmessige problemene knyttet til alkoholen. Det var drikkeondet Sundt ville til livs, og han brukte i sin undersøkelse begrepet «forfalne» om de som drakk for mye (Skjælaaen, 2019; Skog, 2006).

Vi kan kanskje si at rusforskningen i hovedsak har fulgt det problemorienterte politiske perspektivet ved å fokusere på rusmidler som et samfunnsmessig, psykososialt og/eller medisinsk problem. Epidemiologisk forskning, samt studier av ulike aspekter ved misbruk og høykonsum, rusrelaterte normbrudd, belastninger, sykdommer, skader og dødsfall, kan synes å ha dominert feltet (Pape, 1995). Når vi snakker om virkningene av rusmidler, handler det ofte om fysiologiske effekter av stoffene. Noen stoffer påvirker nervesystemet på en måte som demper smerte og uro, som for eksempel heroin, mens andre virker oppkvikkende, som for eksempel amfetamin (Skjælaaen, 2019). Samtidig er det å bruke rusmidler ofte en sosial handling underlagt et mangfold av regler og normer når det gjelder hvem som kan eller bør ruse seg med hva, når, hvor og med hvem.

Rusopplevelse og rusatferd er en blanding av menneskers fysiologi og en sosial konstruksjon. Når alkoholprosenten i blodet er høy nok vil vi ikke kunne oppføre oss som om vi var edru, uansett hvor hardt vi prøver (Skog, 2006). Samtidig er det vi opplever i rusen utvilsomt avhengig av hva vi har lært gjennom kulturen vi er en del av. Becker (1963) beskrev tidlig hvordan cannabisrøyking må læres, både med tanke på røyketeknikk, men også når det gjelder oppfatningen av rusopplevelsen. Dette læres direkte ved instruksjoner og indirekte ved imitasjon og observasjon av andre brukere. En klassisk antropologisk studie fra 1969 (MacAndrew & Edgerton) viste hvordan mennesker i ulike kulturer oppfører seg svært ulikt når de er fulle. En forklaring på at vi i Norge kan opptre høyrøstet og aggressivt under beruselse, mens dette er mindre utbredt i Sør-Europa, kan ligge i sosiale normer og kulturelt bestemte forventninger. Forskjellen skyldes neppe at nordmenns fysiologi reagerer vesentlig annerledes på alkohol enn sydeuropeere (Bye, 2011). Studier som har fokus rettet mot rusmidlenes rituelle, sosiale og symbolske betydning er således viktig for å forstå hvorfor vi stadig vender tilbake til rusen på den ene eller andre måten.

Et temanummer om rus

Vi er stolte av å presentere fem ulike sosiologiske tekster som handler om rus på ulike måter. Jeanett Bjonness skriver om studenters bruk av prestasjonsfremmende midler. Medisiner som betablokkere og Ritalin brukes for å forbedre konsentrasjon og prestasjoner. Artikkelen bygger på kvalitative intervjuer med studenter som bruker reseptbelagt medisin eller illegale rusmidler i forbindelse med studiene. Studentene opplever at de prestasjonsfremmende midlene er nødvendige for å oppnå målene sine, og det er interessante kjønnede mønstre både når det gjelder måten de unge opplever press på og de midler de bruker for å imøtekomme dette. Ungdommene legitimerer medisinbruken sin på ulike måter, og distanserer seg for eksempel fra «misbrukere» som bruker substanser av ikke-legitime grunner.

Inger Eide Robertson, Silje Lill Rimstad og Anne Schanche Selbekk presenterer en analyse av alkoholbruk og fellesskap under fadderuka. Fadderuka er et årlig arrangement ved norske høyskoler og universiteter rettet mot nye studenter med målsetting om å legge til rette for et godt og inkluderende studentmiljø. Et kjennetegn ved arrangementet er at det konsu-

meres mye alkohol. Fadderuka er blitt beskrevet som en forlengelse av russetida. Forfatterne utforsker beruselsens betydning i et sosiologisk perspektiv og argumenterer for at beruselsen som finner sted i fadderuka er innrammet på en slik måte at den bidrar til å bygge fellesskap og tilhørighet blant studenter. Alkoholbruken i fadderuka kan derfor være mindre problematisk enn en får inntrykk av gjennom media. Samtidig vil det være studenter som på grunn av alkoholbruk velger å ikke delta på alle delene av arrangementet. Avslutningsvis stiller artikkelen spørsmål om hvorvidt høyskole og universitet klarer å omsette den sterke fellesskapsfølelsen til god integrering i varig fellesskap.

I artikkelen til Hilgunn Olsen kan vi lese om hvordan narkotikapolitiske beslutninger iverksettes i praksis ved sosialfaglige behandlingskollektiver. Det er en lang vei mellom myndighetenes beslutninger og det som skjer på bakkeplan når beslutningene skal implementeres. Behandling av rusmiddelavhengige har historisk sett handlet om totalavhold, men fra 1980-tallet ble skadereduserende tiltak integrert i narkotikapolitikken. Innføringen av Legemiddelassistert Rehabilitering (LAR) skapte høylytt debatt i det norske rusfeltet, særlig innen behandlingssektoren. Olsen viser hvordan behandlingskollektivene måtte avveie helseforetakets krav om å bruke LAR opp mot egen ideologi og hensyn til pasientenes beste. Artikkelen viser hvordan myndighetene forsøkte å disiplinere behandlingskollektivene til å akseptere medisinske løsninger på avhengighetsproblematikken.

Forståelsen av hva som er et rusproblem – altså hvilke faglige, ideologiske og moralske forståelser som er rådende – danner vilkår for hvordan rusmiddelmissbrukere møtes av hjelpeapparatet. Forståelser av rusproblemer har variert både i et historisk perspektiv og mellom ulike samfunn. Det varierer for eksempel om rusproblemer blir oppfattet som moralsk avvik der straff er en legitim reaksjonsform, eller om rusproblemer blir betraktet som en sykdom som skal møtes med hjelp og behandling. I sitt artikkelbidrag gir Lillian Bruland Selseng innblikk i hvordan rådgivere ved NAV forstår rusproblem, og hvordan endring blir forstått i rådgivernes praksisfortellinger. Analysen presenterer tre ulike fortolkningsrepertoar, et avmaktrepertoar, et vendepunktsrepertoar og et verdissettingsrepertoar. Forfatteren diskuterer fortellingene i lys av den fremvoksende forståelsen av rusproblemer som en langvarig lidelse.

Willy Pedersen, Anders Bakken og Tilmann von Soest skriver om økt bruk av cannabis blant ungdom i Oslo. Med normaliseringshypotesen som bakteppe spør de om brukerne av cannabis endrer kjennetegn når flere får erfaringer med stoffet. Cannabisbruken i Oslo økte markant fra 2015 til 2018, da var det nærmere 40 % av guttene i slutten av videregående skole som hadde brukt stoffet. Forfatterne konkluderer imidlertid med at økningen i bruk ikke er knyttet til noen klar normalisering av brukerne. Særlig de yngste brukerne har fortsatt mange psykososiale utfordringer. Funnene peker imidlertid mot et paradoks: Bruken er høyest på Oslo vest hvor levekårene er bedre enn øst i byen. Hos de eldste brukerne er det også en positiv sammenheng til høy sosiale klasse og disse brukerne har flere nære venner enn ikke-brukerne.

Dette nummeret inneholder også en anmeldelse av *Cannabisboka* (2019), en vitenskapelig antologi redigert av Anne Line Bretteville-Jensen og Jørgen Bramness. Cannabisdebatten har pågått i lang tid og har til tider vært høylytt. Og selv om farene ved cannabis kanskje har vært overdrevent tidligere, betyr det ikke at cannabis er helsekost. Mange bruker cannabis for rekreasjon og fordi det bedrer plager som smerte og angst, og gjennom populærkultur og media formidles ofte de gode historiene knyttet til dette. Men de gode historiene omfatter ikke alle brukere. Bruken innebærer risiko for negative konsekvenser for psykisk og fysisk helse, sosiale relasjoner og økonomi.

Cannabisdebatten er vært preget av steile fronter og påstander uten empirisk begrun-

nelse. Et av målene med *Cannabisboka* er å bidra med faktakunnskap slik at debatten blir mer opplyst. Boka inneholder fjorten kapitler om blant annet cannabispolitikk, skader, den norske cannabisdebatten, lovgivning og motiver for bruk.

Vi avslutter med et bokessay skrevet av Bergljot Baklien og Hilde Pape, som begge har jobbet med rusmiddelforskning i en årrekke. De skriver om boka *Meningen med rus* (2019) av sosiolog Øystein Skjælaaen. Skjælaaen setter det på spissen når han påpeker at rusforskere aldri har vært opptatt av rus. De fokuserer først og fremst på problemene, de skadelige konsekvensene av rusmiddelbruk. Skjælaaen anerkjenner disse, men spør hvorfor mennesker likevel søker rusen igjen og igjen. Noen mennesker sitter på pub om morgnen, andre setter heroin i en park. Noen drar på vintur til Toscana, andre ruser seg på MDMA og danser i skogen. Noen tar en fredagspils med kollegaer, mens andre drikker sprit hjemme alene. Hvorfor er det slik i vår kultur at enkelte former for rus er akseptert, mens andre er forbudt?

Skjælaaen skriver om hvordan mennesker til alle tider og overalt i verden har søkt rus. I dag er det en del av de fleste menneskers liv. Rus er avbrudd fra jobb og rutiner og kan gi oss frihet og fellesskap. Den hjelper oss å leve. Men alle kjenner noen hvor rusen ikke lenger gir glede, bare smerte, skam og sorg. Rusen er blitt et middel for å takle hverdagen. Les boka og bli klokere.

Vi håper artiklene vil vekke sosiologisk nysgjerrighet og bidra til økt kunnskap om spennende temaer. God lesning!

Referanser

- Becker, H. (1963). *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Bretteville-Jensen, A. L. & Bramness, J. G. (2019). *Cannabisboka*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bye, E. K. (2011). *Alkoholkonsum og vold – ulike sammenhenger under ulike betingelser? [Alcohol consumption and violence – different relations under different conditions?]*. (Ph.D.). Oslo: University of Oslo.
- Christie, N. & Bruun, K. (1985). *Den gode fiende*. Oslo: Universitetsforlaget.
- MacAndrew, C. & Edgerton, R. B. (1969). *Drunken Compartment*. Chicago: Aldine Publishing.
- Olsen, H. (2019). Totalavhold og skadereduksjon – Om offentlig styring av rusbehandling. *Norsk sosiologisk tidsskrift* (3).
- Pape, H. (1995). Om alkoholforskningens problemorientering. *Nordisk alkoholtidsskrift*, 12, 150–154.
- Skjælaaen, Ø. (2019). *Meningen med rus*. Oslo: Res Publika.
- Skog, O.-J. (2006). *Skam og skade: noen avvikssosiologiske temaer*. Oslo: Gyldendal Akademisk.